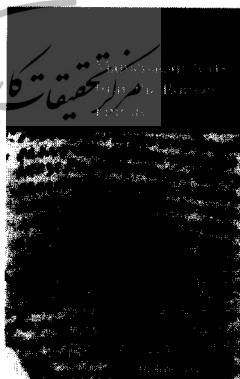

متن‌های مانوی در امپراتوری روم

• مصطفی جرفی

دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ ایران باستان، دانشگاه تهران

■ متن‌های مانوی در امپراتوری روم
■ نوشته‌ی ایان گاردنر و ساموئل ان.سی. لیو
■ انتشارات دانشگاه کمبریج . سال ۲۰۰۴ میلادی

فرهنگ و تمدن غنی کشور ما از گذشته‌های بسیار دور مورد توجه اقوام و ملل گوناگون قرار داشته و همواره حس احترام و تحسین آنها را برانگیخته است. نویسندگان یونان باستان همچون هرودوت گزنفون، تحت تأثیر این فرهنگ و تمدن کتاب‌های خود نگاشتند، هم‌چنان که بیش از دو هزار سال بعد خاورشناسان غربی نیز با همان احساس قلم خود را به حرکت درآوردند. در اینجا قصد بر این نیست تا پیشینه‌ی ایران‌شناسی در غرب مورد بررسی قرار گیرد بلکه سعی بر آن است تا با معرفی برخی از این مطالعات ارزشمند، پژوهش‌گران ایرانی را با شیوه‌های نوین پژوهش، داده‌های جدید و یافته‌های نو آشنا سازد. نگارنده تلاش دارد تا اگر امکان آن فراهم آید، پژوهش‌های جدید و ارزشمند در زمینه‌های گوناگون ایران‌شناسی را که در جهان صورت گرفته معرفی کند تا از این رهگذر پژوهش‌گران ایرانی نیز بتوانند با این مطالعات نو آشنا شوند. امید است که این اقدام بتواند کمکی هرچند ناچیز برای دانش‌پژوهان هموطنم باشد. از جمله مطالعات ایران‌شناسی که امروزه در جهان سخت مورد توجه قرار گرفته است، مطالعات ادیان ایران باستان است. و یکی از این پژوهش‌های ارزشمند و بی‌نظیر که در این زمینه به نگارش درآمده است کتاب «متن‌های مانوی در امپراتوری روم» نوشته‌ی دو دانشمند مشهور، «ایان گاردنر» و «ساموئل لیو» است. این کتاب در سال ۲۰۰۴ میلادی توسط انتشارات دانشگاه کمبریج چاپ و منتشر شد:

Manichaean Texts from the Roman Empire, Gardner.I&Lieu.S.N.C,
Cambridge University Press, New York, 2004

در ابتدا لازم است تا به‌طور مختصر با نویسندگان این کتاب آشنا شویم. پرفسور ایان گاردنر استاد مطالعات ادیان شرق باستان در دانشگاه سیدنی استرالیا است. وی مطالعات گسترده‌ای در زبان و خط مصر باستان و همچنین کیش مانوی انجام داده است. از جمله پژوهش‌های ارزشمند وی در زمینه‌ی کیش مانوی، بررسی کتاب «فلايا» نوشته‌ی مانی پیامبر ایرانی است:

The Kephalaia of the teacher, E.J.Brill & Leiden, 1995

هم‌چنین وی در حال حاضر تصحیح و ویرایش متن‌های مانوی را که در چند سال اخیر در مصر کشف شده است را بر عهده دارد.

دیگر نویسنده‌ی این کتاب، پرفسور ساموئل لیو، دانشمند آسیایی تبار انگلیسی است که استاد تاریخ باستان در دانشگاه Macquarie است. وی هرچند که مطالعات ارزشمندی در مورد تاریخ روم باستان به‌انجام رسانده است، اما به‌خوبی از

آثار متعدد وی می‌توان فهمید که وی مطالعات تخصصی خود را معطوف کیش مانوی کرده است:

Manichaeism in the later Roman Empire and Medieval China, Tub-ingen, 1992

Manichaeism in Mesopotamia and the Roman East, E.J.Brill & Leiden, 1994

پس از معرفی نویسندگان حال به خود کتاب می‌پردازیم. این کتاب در هفت بخش تنظیم شده است که هر بخش متشکل از چند مبحث است.

بخش اول این کتاب تحت عنوان مقدمه تنظیم شده است که کلیاتی را برای خواننده عرضه می‌کند (صص ۱-۴۵). در ابتدای این مقدمه نویسندگان هدف خود را از نگارش این کتاب عنوان می‌کنند و در ادامه به صورت علمی به بیان مسأله پرداخته و دغدغه‌های علمی خود را بیان می‌کنند. در قسمت دیگر این مقدمه، نویسندگان برای این که ذهن خوانندگان را برای ورود به مباحث اصلی کتاب آماده سازند، کلیاتی را به صورت مختصر در مورد زندگی مانی و تعلیمات او، اصول و عقاید کیش مانوی، گسترش این کیش در شرق و غرب و معرفی متون مانوی که در قلمرو امپراتوری روم کشف شده‌اند، را عرضه می‌دارند. این مقدمه در عین اختصار شایان توجهی خاص است زیرا که نویسندگان، با بیانی مختصر و ساده سعی دارند تا خواننده را با آنچه در این کتاب مورد توجه آنهاست، آشنا سازند. از طرف دیگر این امر ذهن خوانندگان را آماده‌ی ورود به مباحث اصلی کتاب می‌کند که در هر صورت می‌تواند کمک شایانی برای خواننده‌ای باشد که آشنایی اندکی با کیش مانوی دارد.

بخش دوم این کتاب با عنوان زندگانی مانی است (صص ۴۶-۱۰۸). در این بخش به شخص مانی پرداخته می‌شود و داستان زندگی وی از هنگام تولد تا به هنگام مرگ مورد بررسی قرار گرفته است. نویسندگان همان گونه که خود در ابتدای این بخش به آن تأکید دارند، سعی کرده‌اند که مطالب این بخش را در ابتدا با محوریت متون مانوی (که در سال‌های اخیر در مصر و قلمرو امپراتوری روم یافته شده‌اند) و سپس متون عربی و فارسی میانه، شکل دهند (ص ۴۵). در اینجا لازم است کمی در مورد ویژگی‌های این بخش سخن بگوئیم. در ابتدا همان گونه که اشاره رفت در این بخش به شکل بی‌نظیری از منابع دسته اول بهره گرفته شده است و کمتر قسمتی از این بخش را می‌توان یافت که در آن نقل قولی مستقیم از منبعی دست اول وجود نداشته باشد. این امر به‌ویژه برای پژوهش‌گران از اهمیتی خاص برخوردار است زیرا حجمی وسیع و گسترده از منابع ارزشمند در مورد کیش مانوی را در برابر آنها قرار می‌دهد. اما این شیوه چندان هم خالی از اشکال نیست، این بخش هر چند حجم گسترده‌ای از منابع را عرضه می‌دارد اما کمتر تحلیل نویسندگان چاشنی کار شده است و این شاید در مواردی خواننده را دچار سردرگمی کند. برای مثال نویسندگان هنگامی که از خانواده‌ی مانی سخن می‌رانند، منابع ارزشمندی را از متون عربی و مانوی ارائه می‌دهند بدون اینکه تحلیلی برای آن بیاورند (ص ۴۶). در این جا خواننده از تحلیلی که می‌توانست او را در بهتر فهمیدن مطالب این منابع یاری دهد محروم می‌شود و از این رو ممکن است ذهن خود را سرگردان بیابد. مشابه این مسأله را می‌توان در مباحث دیگر این بخش همچون آغاز رسالت مانی (ص ۶۶)، روزهای آخر زندگی او (ص ۸۵) و جانشینانش نیز می‌توان یافت (ص ۱۰۲). بخش سوم با عنوان مانویت در امپراتوری روم

در پنج محور تنظیم شده است (صص ۱۰۹-۱۵۰). محور اول به بررسی آغاز ورود مانویت به قلمرو امپراتوری روم می‌پردازد (صص ۱۱۱-۱۱۹). اعزاز نمایندگانی برای گسترش این آیین به سرزمین روم که گویا حتی پدر خود مانی نیز در میان آنها بوده و اقدامات آنها در این سرزمین و عکس‌العمل ساکنان نسبت به آوردگان این کیش جدید، در این قسمت بیان شده است. محور دوم به بررسی روابط فرستادگان مانی به مصر با مسیحیان این سرزمین می‌پردازد (صص ۱۱۹-۱۲۵) و سیر این روابط را از آغاز تا به انتها دنبال می‌کند. محور سوم تحت عنوان مانویت در آسیای صغیر و یونان است (صص ۱۲۵-۱۳۰). محور چهارم مانویت را در ایتالیا و شمال آفریقا دنبال می‌کند (صص ۱۳۰-۱۴۴) و محور پنجم اقدامات خصمانه امپراتوری روم بر ضد کیش مانوی را تشریح می‌کند (صص ۱۴۵-۱۵۰). اهمیت این بخش را از چند لحاظ می‌توان مد نظر قرار داد: نخست اینکه این بخش سیر گسترش یک آیین ایرانی را در غرب سرزمین مادری خود دنبال می‌کند و چون متکی به منابعی است که برخی از آنها در سال‌های اخیر کشف شده، می‌تواند شایان توجهی خاص باشد. دوم آنکه در این بخش در کنار استفاده از منابع ارزشمند، تحلیل نویسندگان نیز چاشنی کار شده است که ارزش آن را دو صد چندان کرده است. بخش چهارم که بخشی نسبتاً کوتاه است، به بررسی نوشته‌های دینی مانی پرداخته است (صص ۱۵۱-۱۷۵) و هریک را، چه آنهایی که اکنون در دست است و چه آنهایی که فقط نام آنها را در منابع دیگر داریم، معرفی کرده و توضیحاتی را در باب آنها ارائه می‌دهد. بخش پنجم به آموزه‌های مانی و مبانی اعتقادی کیش مانوی می‌پردازد (صص ۱۷۶-۲۳۰). این بخش از این نظر حائز اهمیت است که نویسندگان این کتاب با استفاده از متون مانوی که در سال‌های اخیر کشف شده‌اند و قرار دادن آنها در کنار دیگر متون دینی مانوی و همچنین بهره‌گیری از چندین کتاب نویسندگان مسیحی معاصر این کیش همچون سن‌اگوستین، توانسته‌اند تصویری روشن‌تر از آموزه‌های کیش مانوی عرضه دارند. بخش ششم اعمال آیینی و اصول و نظام اخلاقی در کیش مانوی را بررسی می‌کند (صص ۲۳۱-۲۵۸). این بخش مراسم عبادی و اعمالی که تحت عنوان عبادت و پرستش می‌توان از آنها نام برد را در این کیش مورد مطالعه قرار داده است. همچنین نظام اخلاقی که کیش مانوی آن را آموزش می‌داد، نیز مورد توجه این بخش قرار گرفته است. بخش هفتم و نهایی این کتاب به معرفی و بررسی برخی متن‌های مانوی می‌پردازد که توسط پیروان این کیش نگارش یافته و در سال‌های اخیر، به‌خصوص در مصر کشف شده‌اند (صص ۲۵۹-۲۸۱). در این قسمت نویسندگان کتاب نمونه از این تنها با توضیحاتی مختصر و ترجمه‌ی انگلیسی آنها، عرضه کرده‌اند. در نهایت در مورد این کتاب باید این گونه اظهار نظر کرد که این اثر یکی از ارزشمندترین و در عین حال جدیدترین کتاب‌هایی است که در زمینه‌ی کیش مانوی به‌رشته‌ی تحریر درآمده است. ویژگی‌هایی چون استفاده‌ی گسترده از منابع دسته اول، بهره‌گیری از متون مانوی که در سال‌های اخیر کشف شده‌اند و تحلیل‌های جدید در کنار نثری ساده و روان، در ارزشمند شدن این کتاب تأثیری غیرقابل انکار داشته‌اند. همچنین نویسندگان کتاب ایان گاردنر و ساموئل لیو سال‌هاست که در زمینه‌ی کیش مانوی تحقیق و پژوهش می‌کنند و چهره‌هایی شناخته شده در عرصه به‌شمار می‌آیند. شاید همین ویژگی‌ها بود که انتشارات دانشگاه کمبریج را ترغیب کرد که عهده‌دار انتشار این کتاب باشد.